

La superació del gènere: educar per a l'equitat

Montserrat Payà Sánchez (Universitat de Barcelona)

Isabel Carrillo (Ed.); Marta Burguet; Rosa Guitart; Carlos Lomas; Milagros Sáinz.

Desfer la teranyina del gènere des de l'educació. Vic, Eumo Editorial, 2017.

El títol del llibre que ens ocupa reflecteix amb exactitud el seu contingut. Gràcies a la lectura reflexiva dels sis capítols que el componen, el lector o lectora pren consciència de com segueixen actuant els prejudicis i estereotips en relació al gènere tant a l'àmbit educatiu com a la vida quotidiana. S'assorteix de camins, recursos i iniciatives per a la seva superació i, alliberat/ada dels límits que imposen les definicions, se situa en una perspectiva que les ultrapassa: la d'éssers individuals. Sense, però, deixar de tenir present que això, per sí sol, no canvia la realitat pel que fa a la presència i conseqüències dels estereotips i prejudicis de gènere a la nostra societat. No la canviarà fins que no sigui cada persona en particular qui faci aquest canvi de perspectiva i, per suposat, ho tradueixi a la seva manera de ser al món.

Les autores i l'autor ens ofereixen, des dels seus àmbits d'expertesa, coneixements, reflexions i propostes que es concatenen entre sí i que, elaborats des de nuclis diferents, amplien la nostra visió de la temàtica. Cada capítol suposa una ascensió en l'escala que ens porta cap a l'autèntica igualtat entre persones. Alhora, les idees, exposades a un o altre capítol, tracen espirals en relacionar-se entre sí, permetent-nos una comprensió més plena del fenomen. El llibre és com una crida a fer el canvi i aconseguir aquesta realitat que ell mateix dibuixa, que no és un ideal, sinó una necessitat. Una necessi-

tat humana i social. Es dirigeix, principalment, a professionals del món educatiu, però, tot i ser un llibre acadèmic, la seva escriptura atrau, per un igual, a especialistes i no especialistes: a tota la ciutadania activa que s'implica per canviar i millorar la societat on el gènere continua sent una assignatura que tenim pendent.

És un llibre que convida a pensar. Pensar sobre les implicacions de la considerable informació científica –dels àmbits de la Pedagogia, la Psicologia, la Sociologia, la Història, el Dret...– que el llibre condensa. Pensar el que fem cadascú de nosaltres, a la nostra vida professional i a la nostra quotidianitat, des de la perspectiva de gènere. I, afortunadament, és un llibre que convida o, millor, empeny a actuar. Perquè, com molt bé exposa la seva editora, Isabel Carrillo, a la plana 205: «La barrera del gènere no s'elimina únicament amb una llei d'igualtat. Al mateix temps, són necessaris canvis culturals i canvis en la teoria pedagògica i en les pràctiques d'aula». I d'aquests canvis – culturals, pedagògics, socials– som responsables cada u de nosaltres.

Al primer capítol, a mode de presentació i introducció de l'obra, s'exposa el marc teòric i ideològic al que aquesta respon. La urgència de fer realitat una educació de la igualtat, que valora les diferències i les acull. L'educació com a factor de transformació, que no anul·la, però, la seva potència reproductora –de justícies i d'injustícies–, per la qual cosa el

llibre no és ni ingènuament idealista ni desesperançadament fatalista. L'aposta per les anomenades «pedagogies ètiques de l'equitat, de l'alteritat, de la cura i de la no-violència» (p. 18), dins de les pedagogies crítiques, per a, des d'elles i amb elles, aconseguir fer realitat a partir de múltiples pràctiques, des de les més microscòpiques a les més panoràmiques, una educació inclusora en relació al gènere, als centres educatius, inclosos els universitaris, i a les famílies. Perquè, com diu l'editora, només «la formació que es transforma (...) pot ser transformadora» (p. 14).

Rosa Guitart, al segon capítol, ens mostra com aprenem el gènere i sobre el gènere. Immersos/es en processos socials i, també, estructurals. Les «esferes d'aprenentatge del gènere» (p. 33) són simultànies i teixeixen teranyines que disminueixen la visió i entorpeixen el moviment. La primera que es destaca és la societat en què vivim que, com mostra l'autora, respon a la perspectiva androcèntrica i patriarcal. No es tracta 'només' que estiguin invisibilitzades o menys valorades les contribucions de les dones, sinó que es sanciona i es discrimina tot aquell comportament o manera de ser que no respon als canons androcèntrics i patriarcals, siguin amb veu de dona o d'home. Això ens porta a una segona esfera, el significat de «normalitat» i el seu aprenentatge que, si no es qüestiona, esclerotitza la nostra mirada i interpretació envers els altres –i un/a mateix/a–. Exclou, discrimina, margina... incrementa la intolerància. La brúixola ens permet sortir d'aquí assenyalant el camí: tota persona, cada identitat, respectuosa amb sí i les altres persones, doten de significat al concepte «normalitat». És des d'aquest plantejament que l'autora afirma «la violència del constructe gènere» (pàg. 39 i ss.) i la necessitat de deconstruir els mo-

dels de gènere amb què ens identifiquem per múltiples processos de conformació, la major part d'aquests inconscients, amb la finalitat no de construir-ne uns altres, sinó d'instal·lar-nos a la riba de les identitats, múltiples i diverses. És aquesta una tasca complexa que no podem donar mai per completada. Hem de sotmetre habitualment, regularment, les nostres intervencions –educatives, socials– a revisió per tal que no obeeixin ni a estereotips ni a significats atribuïts per raó de... –gènere, cultura, situació econòmica...–. Només procedint així ens acostarem a una educació que interactua amb cada persona pel que és, que respecta cada singularitat i que no dóna res per suposat.

Coherent amb aquest posicionament, teòric i ideològic, l'autora sotmet a revisió el mateix concepte de coeducació o escola coeducadora i hi reconeix els avenços a nivell legislatiu, institucional i curricular. Tot i així ens alerta a no romandre en aquesta zona de confort i a estendre la mirada crítica per tots els indrets on es realitza l'acció educativa. Arribat aquest punt, ens mostra el sentit i l'horitzó: ja no es tracta de fer realitat una educació no sexista i una escola coeducativa, sinó d'arribar a una educació equitativa, que treballa per la no discriminació de drets entre els infants, i a una escola profundament educativa: «Treballar per garantir els drets i deures de tothom, per la justícia social a partir d'una educació no sexista ni discriminatòria, equitativa en les intencions i accions, demana que el centre educatiu prengui consciència de quina és la realitat social, de què és el que es viu als espais escolars, i es plantegi dur a terme accions» (p. 75). Accions que han d'abastar tota la comunitat educativa i tots els espais d'educació; que han de ser sistemàtiques i també transversals, per a les que Rosa Guitart ens assorteix de possibilitats i recursos. Professorat i edu-

cadors/es tenim aquest deure, que és ètic, d'educar per a l'equitat, en coresponsabilitat amb la resta de la comunitat educativa.

El següent capítol escrit per Milagros Sáinz s'endinsa en el tema dels estereotips, especialment els de gènere, proporcionant una base teòrica explicativa de com es generen i desvetllant com actuen entre el jovent a l'hora de decidir-se per una ocupació laboral. Els estereotips tenen una triple dimensió: cognitiva o conceptual, actitudinal i comportamental. Són conjunts de creences referides a quelcom (persones, professions...), en sentits positiu o negatiu (de vegades, poques, com molt bé assenyala l'autora, neutres) que, per la característica de congruència que suposen les actituds, es tradueixen habitualment en comportaments positius (p. e., d'interès) o negatius (desinterès) envers allò al que es refereixen (persones, professions...).

Els estereotips afecten també al treball acadèmic o escolar. Així és freqüent sentir comentaris que afirmen que un determinat gènere és més destre que un altre per a una determinada matèria o disciplina. Aquestes creences, sense base científica, es van estenent, reproduint-se, i contaminen les relacions educatives, professionals, socials. I no només això, sinó que interactuen amb altres variables tenint conseqüències encara més discriminatòries: la no visibilització, l'abandó abans fins i tot d'intentar-ho, la profecia autocomplida o l'amenaça de l'estereotip i la seva erosió sobre l'autoestima... Continuant en aquesta línia, l'autora analitza també l'estereotip de gènere aplicat a l'èxit acadèmic per a descobrir que són els efectes de l'actuació d'altres estereotips – concepcions tradicionals de ser home o dona-. Relacionant-lo amb el capítol anterior, ens adonem de com de necessària és aquesta revisió i aquesta mirada

crítica, juntament amb un posicionament més enllà del constructe gènere, per a superar desigualtats i relacionar-nos des de l'autèntica igualtat. En aquest sentit, Milagros Sáinz clou amb un seguit d'orientacions per a la pràctica educativa (pàg. 101 i ss.) molt interessants que dibuixen el camí per aconseguir la superació de tota mena d'estereotips des d'un plantejament sistèmic: les accions del professorat, les famílies i la societat en el seu conjunt, basades en la igualtat de totes les persones. Tenim exemples a prop nostre que ens mostren que el canvi i la superació dels estereotips és possible.

El capítol de Carlos Lomas, «Homes de veritat? La dictadura del patriarcat i la invisibilitat d'altres maneres de ser homes», pren el testimoni dels capítols anteriors per aprofundir en les maneres culturals d'aprendre a ser dona o... home. De la diferència biològica es fa diferència social i cultural i, sovint, de la diferència, discriminació. Com tot aprenentatge social i cultural, ser home i ser dona respondran a un context espacial i temporal determinat. En opinió de l'autor, com aprenem les dones a ser dones en aquest context ha estat força estudiat, no tant en relació al ser home, per al coneixement del qual recomanem aquest capítol. Hi ha tot un imaginari social, tota una constel·lació d'estereotips que són els pilars en què els nois van edificant la seva manera de ser en el món. Els constructes sobre gènere masculí en què aquests nois creixen són excloents en relació a les dones i en relació també a altres maneres de ser home que no responen a aquell imaginari, que se separen del model d'home viril, independent, heterosexual, fort, per esmentar tan sols alguns dels estereotips. Relacions de poder i relacions de pressió per aconseguir que la majoria masculina respongui realment a aquest imaginari.

Reconeixent l'herència dels estudis feministes en el coneixement de la construcció social de la masculinitat, Carlos Lomas assenyala com aquesta s'ha generat no en base a allò que és específic dels homes, sinó en relació al que no ho és pas o no vol assimilar-se –el ser dona, el ser homosexual... –. Si més no, és un trist començament aprendre a ser en negatiu i no en positiu, aprendre a ser no pel que s'és, sinó pel que no es vol ser. «Allò masculí és l'eix central de la societat i els homes constitueixen la mesura de totes les coses, allò *genèricament humà*» (p. 116, cursiva de l'autor). No és tampoc gens estrany que davant aquesta missió quasi impossible molts nois defalleixin i minvin els seus autoconcepte i autoestima... Qui pot arribar a aquest ideal en totes les seves refractàries direccions? Al fil d'això, proposa una cinquena categoria als quatre tipus de masculinitat descrits per Connell (1995): a les hegemònica, subordinada, complaent i marginal, hi afegeix les masculinitats igualitàries i democràtiques (a destacar l'ús del plural). Així, aposta tant per les pedagogies de l'equitat com per les pedagogies de l'alteritat. Igualtat i equitat com a principis des del que relacionar-nos entre persones. Alteritat com a mitjà per a reconèixer i respectar les infinites maneres de ser en el món. L'autor reclama també una mirada especial envers els nens i joves, una mira atenta cap als efectes de les relacions de poder i de pressió –«ansietat», «infelicitat», «fracàs escolar» (p. 128)– a les que es veuen sotmesos des del model hegemònic de ser homes, cloent el seu capítol amb un seguit d'orientacions metodològiques per a fer realitat als centres educatius una pedagogia de l'alteritat masculina (p. 132 i ss.).

Després de l'aportació d'aquest capítol, el llibre, pas a pas, segueix ampliant el nostre coneixement en relació al binomi

gènere i educació. De la mà de Marta Burguet, el capítol «Més enllà de les relacions de domini. Sabers i sabors relacionals», ens fonamenta i assorteix de possibilitats per a construir relacions respectuoses i reconeixedores de les singularitats de cadascú. També per adquirir aquests valors particularment, perquè ser en relació és el que ens caracteritza com a persones i el que possibilita els incomptables fets educatius. L'anàlisi i construcció d'aquest «teixit relacional», com s'hi refereix l'autora, serà el nucli d'aquesta aportació, des d'un enfocament socioafectiu i desplegat tant en la seva dimensió interna –auto– com en l'externa o social. Perquè, com molt bé assenyala l'autora, «(...) és important ser conscients de quins missatges ens autoemetem, de quines mirades ens fem, de quin regust ens deixem» (pàg. 145). Serà el primer pas per a la construcció d'un teixit relacional amable i «cordial» (p. 157).

Dirigides tant a la gestió dels conflictes com a la creació de vincle, element i valor que permet la construcció de relacions socials sòlides, les pàgines que conformen el present capítol comencen la seva proposta presentant signes d'alerta en les relacions. Des de l'anàlisi transaccional se'ns mostra com podem crear i/o viure relacions de dependència-independència contaminants i contaminades –en una espiral de retroalimentació si no s'intervé–. Per tal de poder teixir relacions socials reconeixedores de l'altra i respectuoses amb ella, primer hem d'acceptar el propi recorregut personal per l'escena de les relacions, els encerts i els desencerts. Perquè tots ens han configurat com la persona que som. Des d'aquí podem trobar en el vincle el mitjà que ens permet reconèixer l'altra i que al temps ens reconeix a nosaltres –«El vincle dotat de sentit i arrela a l'existència. Tota relació arrela a l'existència» (p. 152). Un cop teixit,

el vincle s'ha de cuidar, s'ha de nodrir. Els principis d'acceptació i autenticitat, confiança, humilitat, cordialitat i llibertat (p. 155-157) esdevenen per aquesta tasca mitjans i fins. La seva vivència farà sorgir el que l'autora anomena «metarelació», les relacions que es construeixen sense esperar resposta de l'altra, despreses, desinteressades (p. 157).

Proposa una pedagogia de la cordialitat, fonamentada en els valors de solidaritat, fraternitat i convivencialitat, com a eina per teixir metarelacions. Una pedagogia de la cordialitat que permet anar vivint petits grans moments de pau positiva i que, en fer-ho, la construeix. La generació de metarelacions, cordials i respectuoses, és un compromís ètic. I amb aquesta afirmació l'autora torna a la realitat intrapersonal, a la dimensió auto, amb què començava el seu capítol.

El darrer capítol, de la mà de l'editora de llibre, Isabel Carrillo, és, amb les seves paraules, «una narració pedagògica oberta» (p. 168) que desenvolupa punts tan fonamentals i densos com els Drets Humans –i dintre d'aquests, el dret a l'educació–, el gènere als centres educatius i la configuració d'una pedagogia ètica assentada en valors d'igualtat, democràcia i justícia. L'autora domina amb saviesa continguts jurídics i té, a més, la qualitat de saber-los presentar de manera entenedora. Així, aprenem fàcilment de la seva escriptura que els Drets Humans són fonamentals, universals, jurídics i morals, i que els estereotips o el mateix constructe de gènere violen el dret humà a l'educació. Que, com els valors, els drets són dinàmics i en evolució històrica. Que necessiten ser contextualitzats i concretats. Que es poden distingir tres generacions: de llibertat, d'igualtat i de pau i sostenibilitat. «El dret a l'educació té gènere? Pedagogia ètica per a una educació no negada», sense voluntat de ser

un punt de síntesi o de conclusions, ens obre un nou escenari per a veure l'ampli abast de les implicacions de la teranyina del gènere en matèria d'educació al mateix temps que l'horitzó desitjable i els mitjans que ens en duran.

Els drets humans, també el dret a l'educació, són universals, indivisibles i interdependents entre sí (pàg. 178 i ss.). És necessita l'acompliment de tots i cada u d'ells per a què hi hagi autèntic respecte a la dignitat de la persona. Són un tot. Tenen una doble dimensió, jurídica i ètica. Jurídica en tant les lleis dels diferents països han de vetllar per l'acompliment d'aquests drets i ser-hi respectuoses. Ètica en tant són la concreció de la dignitat humana (la persona com a fi), i en tant hi estem *moralment* obligats/des a respectar-los. Des d'aquestes premisses, l'autora fonamenta la seva afirmació respecte a què estem encara molt lluny de què el dret a l'educació sigui una realitat. Malgrat la taxa de la població escolaritzada als països suposadament evolucionats sigui del 100%. Malgrat les polítiques d'educació compensatòria a països en desenvolupament i als altres. Malgrat l'extensió de la cooperació educativa internacional. A l'escola del barri, el dret a l'educació pot estar sent negat a una nena o a un nen que no responguin al constructe de gènere normatiu que per raó física els *correspon*.

Aquesta negació és una forma de violència «més simbòlica que explícita; una violència esmorteïda, insensible i invisible» (p. 182) que atempta contra la dignitat humana, però també contra la convivència –els Drets Humans com a indivisibles, interdependents i interrelacionats, és a dir, com a un tot–. L'ètica de la cura, l'aposta ferma per una pedagogia ètica i crítica, en el sentit freirià, és inqüestionable. Isabel Carrillo cristal·litza aquest enfocament en la construcció d' «entorns

democràtics per a educacions democràtiques» (p. 192). Pensa en democràcies morals receptives, en «una democràcia justa que vol que cada persona, cada infant pugui créixer i desenvolupar-se de tal manera que sigui feliç i amb la capacitat de fer feliç les altres persones (Guisán, 2000)» (p. 193). Però la comunitat educativa no pot treballar en solitari per aquesta missió. Necessita del concurs dels altres agents socials esperonats, una i altres, en la creença de què la utopia, com deia Freire, no només és possible, sinó que és l'anunci del que serà. I l'autora en fa una proposta a partir de les condicions o criteris d'asequibilitat, accessibilitat, acceptabilitat i adaptabilitat que les Nacions Unides van reconèixer el 1999 en relació al dret a l'educació. Una proposta holística i sistèmica, que ens engloba en tant educadors o educadores, també com a ciutadans/es i que inclou la totalitat dels elements i agents socials, polítics, econòmics, culturals.